

## NIEZNANY AUTOGRAF „BENIOWSKIEGO” JULIUSZA SŁOWACKIEGO

**A**utograf pięciu pierwszych pieśni *Beniowskiego*, przepisanych przez autora na czysto i przygotowanych do druku, znany był w defekcie. Znajdował się on przed wojną w Centralnej Bibliotece Wojskowej w Warszawie, w zbiorach rapperswilskich. Prof. Kleiner w wydaniu *Dzieł wszystkich Słowackiego* (t. V str. 69) opisuje go w następujący sposób:

„Na 7 kartkach formatu 4<sup>o</sup> zawiera on p.(ieśń) II od w. 489, p. III w całości i p. IV do w. 80. Na początku u góry dopisane jest „Kozaryn”, a przed w. 49 p. III „Franciszek” — prawdopodobnie nazwiska zecerów<sup>1</sup>, którzy składać mieli tę część tekstu”.

Przeglądając archiwalia Biblioteki Kórnickiej, odnoszące się do spraw majątkowych i gospodarczych Działyńskich, znalazłam nieznaną dotąd dalszy ciąg przepisanego na czysto do druku rękopisu „Pięciu pierwszych pieśni”. Składa się on z 7 kartek gładkiego, zszarzałego cokolwiek papieru bez żadnych znaków wodnych, o wymiarach 25,3 cm × 19,1 cm. Wypełnione są drobnym, czytelnym pismem poety obustronnie, w dwu kolumnach, każda kolumna po 5 strof. Kartki 1, 3, 5 i 7 są numerowane ręką poety w górnym lewym rogu liczbami od 9 do 12. Kartki 2, 4 i 6 numerował prawdopodobnie zecer liczbami: 9-bis, 10-bis, 11-bis. Widocznie arkusze przed oddaniem zecerom były nierozcięte; Słowacki numerował pierwszą kartę arkusza, zecer dla orientacji drugą.

Pierwsza karta autografu, oznaczona liczbą 9, zaczyna się od w. 81 pieśni IV. Pieśń V zaczyna się na odwrocie karty 10 u dołu, a kończy na odwrocie karty 12 w kolumnie 1. Pod nią znajduje się napis ręką poety:

<sup>1</sup> W listach Januszkiewicza do Niedźwieckiego (Archiwum Niedźwieckiego w Bibliotece Kórnickiej) znajduje się istotnie wzmianka o zecerze Kozarynie, którego Januszkiewicz wysłał do Londynu w sprawach drukarni.

Koniec / Pierwszych pięciu pieśni; podkreślenie przez całą kolumnę i niżej: < karta tytułowa jak następuje > // Beniowski / Poema / przez / Juliusza Słowackiego / pięć / pierwszych pieśni (rozdzielnik w kształcie gwiazdki) Paryż / Nabywa się w Xiegarni Leopolda Michelsen / w Lipsku //.

W kolumnie drugiej u góry:

Przed kartą tytułową na karcie fałszywego tytułu położyć  
// × / Beniowski / × // <sup>2</sup>.

Znowu podkreślenie przez całą kolumnę, pod którym:

Okladka ma być z grubego papieru — na niej bez ozdób żadnych czarnymi literami // Poema / Beniowski //.

Dwa ostatnie wyrazy u góry i z prawej strony objęte zostały jedną linią poziomą i dwoma pionowymi. Cała ta ostatnia uwaga, poczynając od słowa *Okladka* wraz z projektowanym napisem, jest przekreślona. Porównawszy te uwagi z egzemplarzem pierwszego wydania z 1841 r. widzimy, że karta tytułowa uległa tylko nieznacznej zmianie w układzie, zaś w adresie bibliograficznym usunięto miejsce wydania: *Paryż*, a omówienie: *nabywa się...* etc. zastąpiono krótszym: „w Lipsku / U Leopolda Michelsena” <sup>2</sup>. Okładkę i kartę „fałszywego tytułu” wykonano zgodnie z projektem poety.

<sup>1</sup> Słowa pokreślone są w autografie podkreślone przez Słowackiego.

<sup>2</sup> Właściwie pierwsze wydanie z 1841 r. posiada dwie różne karty tytułowe:

- a) „Beniowski / poema / przez / Juliusza Słowackiego / rozdzielnik / pięć pierwszych pieśni / rozdzielnik / w Lipsku (szwabachą) / U Leopolda Michelsena / rozdzielnik / 1841 / “.
- b) „Beniowski (szwabachą) / Poema / przez / Juliusza Słowackiego / pięć pierwszych pieśni (kursywą) / rozdzielnik / w Lipsku (szwabachą) / U Leopolda Michelsena (!) / “.

Pod tym w dwu kolumnach:

„w Londynie: u W. Jeffs, 15 Burlington Arcade Piccadilly.

w Bruxelli: w Belgijsko-Francuskiej Księgarni, rue Montagne-de-la-Cour, 26“. Pod tym rok „1841“.

Słowacki otrzymał we Frankfurcie egzemplarz najwidoczniej z kartą tyt. b), gdyż w liście pisanym następnie do Niedźwieckiego zwraca uwagę na błąd w nazwisku Michelsena. Niedźwiecki w związku z tym polecił błąd poprawić. Prawdopodobnie jednak, aby nie narażać drukarni na stratę, dodrukowano na błędnej karcie księgarnie londyńską i brukselską, przeznaczając gotowe egzemplarze z tą kartą do rozsprażdy głównie w Anglii.

Oprócz tych napisów mamy drobniejsze: na karcie 10 v. na końcu p. IV poeta zanotował: „*stronnica 145*“, na karcie 12 nad kolumną 1 „*171*“, w połowie „*172*“, nad kolumną 2 „*173*“ i znowu w połowie „*174*“. Są to także stronic. Ogólne obliczenie: 175 stron podzielone przez 16 = 11 znajduje się pod ostatnią strofą p. V, obok napisu „*Koniec . . .*“. Mamy tu określony format i ilość składek. Ostatecznie pierwsze wydanie liczyło bez karty tytułowej 176 stronic. Pod tym obliczeniem znajduje się mnożenie: 63 razy 20 = 1260 oraz luźne liczby „*112*“ i „*5*“. Takież luźne liczby „*16*“, „*15*“ i „*9*“ znajdują się u dołu karty 12.

Koniec każdej strony druku zaznaczono w rękopisie kreską poziomą, prostą lub falistą, prawdopodobnie przez zecera.

Rękopis najwyraźniej pisano na czysto. Skreśleń ma niewiele. Jest to, jak już zaznaczyłam, czystopis przygotowany do druku. Zbadanie przed wojną rękopisu rapperswilskiego, dziś już prawdopodobnie nieistniejącego, pozwoliło mi stwierdzić przez autopsję, że znaleziony w Kórniku autograf jest istotnie dalszym bezpośrednim ciągiem wspomnianego rękopisu.

Odnaleziony rękopis według wszelkiego prawdopodobieństwa dostał się do zbiorów kórnickich z papierami po Leonardzie Niedźwieckim, który, jak wiadomo, zajmował się wydaniem Beniowskiego i prowadził korektę. Obecnie nosi on sygnaturę B. K. 1643.

#### Odmiany tekstu.

Jak zaznaczyłam, skreśleń i poprawek jest na ogół niewiele, niektóre jednak są bardzo charakterystyczne. Zestawiam je poniżej, tekst ostateczny wyodrębniając drukiem pochyłym.

Pieśń IV w. 92 *krew* nad skreślonym *proch*.

w. 144 *w środku* — *w* napisane nad skreślonym *wew*; widocznie poeta zamierzał napisać „wewnątrz“.

w. 164 *skoczywszy* — *s* przerobione z *u*; widocznie poeta chciał napisać początkowo „uskoczył“.

w. 181 *pryskając* — *r* przerobione z jakiejś innej litery (*n?*).

w. 224 *unieść* — przerobione z *się nieść*; poeta skreślił *się*, które przeniósł przez omyłkę z poprzedniego wiersza i przed *nieść* dopisał *u*.

w. 230 *winąc* nad skreślonym *wiązać*.

- Pieśń IV w. 242 końcowy, zamieniony na ? (przecinek na znak zapytania).
- w. 264 *miejsu* nad skreślonym, nieczytelnym wyrazem, podobnym do *lesie*.
- w. 287 *miłostkach* — *m* napisane na innej nieczytelnej literze.
- w. 300 *Jak go* — w autografie po *Jak* znajduje się przekreślony przecinek. W następnym wierszu w identycznym wypadku poeta pozostawił przecinek.
- w. 307 *Zbigniewie* — *Zb* przerobiono z *M*; prawdopodobnie chciał poeta początkowo napisać „Maurycy”.
- w. 326 — *drzew i* nad skreślonym — *głowy* —.
- w. 335 *gorąca* nad skreślonym *na dziei*;  
 „ „ po *to czy* znajdują się w autografie równocześnie dwukropek i przecinek.
- w. 349 *zawsze będę* poeta zmienił z *będę* z *zawsze* przez odpowiednie ponumerowanie wyrazów liczbami 2 i 1.
- w. 365 *szpara* — w autografie znajdują się po tym wyrazie równocześnie wykrzyknik i dwukropek.
- w. 375 *Tu* — *T* przerobiono z *t*.
- w. 378 *Xiadz* — *X* przerobiono z *x*.
- w. 384 *missja* — *j* przerobiono z *y*.
- w. 389 *Jaskułki (!)* — *s* przerobiono z jakiejś innej litery.
- w. 412 *tuląc* — przed tym przekreślone *tuł*.
- w. 436 *każda* — *a* końcowe przerobione z *y*.
- w. 445 *I był na twarzy* — poeta początkowo przeniósł z następnej strofy: *I skry mu z*, więc skreślił *skry a u* góry napisał *był*; *mu* przerobił na *na*, *z na t*.
- w. 446 *dreszczem* poprawione na jakimś nieczytelnym wyrazie.
- w. 453 *strofy* — *tr* napisane na jakiejś innej literze.
- w. 459 *złota* nad skreślonym *owa*.
- w. 461 *odmętu* — *ę* poprawione z *e n*.
- w. 462 *wioseł* nad skreślonym *siebie*.
- w. 476 *Widzę jaki ma w* nad skreślonym: *W...* (jakiś wyraz podobny do „których”, zaczynający się jednak od „t”) *mi znów a w (?)*.

Pieśń IV w. 486 *zawsze strojny* nad skreślonym *ja k* ... (drugi wyraz nieczytelny).

w. 507 *dziwne* — *e* przerobione z *y*.

w. 534 *łamiący* — poeta napisał *ł a m*, przekreślił i u góry wpisał *tr a c a c y*, znowu skreślił i ostatecznie wpisał *łamiący*.

w. 535 *krusząc* — nad skreślonym *ł a m i a c*.

Pieśń V w. 22 poeta zaczął pisać w równej linii z wierszem poprzednim: napisał *K*, zamazał i cały wiersz cofnął odpowiednio.

w. 40 *butla* — przed tym znajduje się także wyraz *butla* przekreślony.

w. 82 *próżno* napisane na *t r u d n o*.

w. 93 *Wiatr* — *W* poprawione z *w*.

w. 94 *trzaskiem* — *a* poprawione na innej literze.

w. 103 *jak* poeta opuścił i następnie wpisał u góry.

w. 140 *być winna* nad skreślonym *jest dla mnie*.

w. 154 *sam* poprawione na wyrazie nieczytelnym, podobnym do *o n*.

w. 156 *polskiej* nad skreślonym *p r z o d k ó w*.

w. 169 *prekasznych* — *e* przerobione z innej litery.

w. 175 *mu* — *u* poprawione na literze, którą mogło być *y* lub *g*.

w. 176 *Litwini* — *L* przerobione z *l*.

w. 181 *Jadę* — *J* przerobione z *j*.

w. 186 *jak* poprawione na *b e z (?) s*.

„ „ *blękitach* — *a* poprawione na jakiejś innej literze.

w. 193 *do* — *o* poprawione na innej literze.

w. 236 przed *milczący* skreślone *p*; nieznaczną kreską przy *p* zdaje się wskazywać na to, że poeta chciał napisać *p ł a c z a c y*.

w. 259 *trzoda* poprawione zdaje się na wyrazie *w o d a*.

w. 276 *wproszonój* — *é* przerobione z *y*, które poeta zaczął pisać, ale nie skończył i poprawił na *é*.

w. 305 *Co robisz* — *C* przerobione z *c*.

w. 331 *konieczną* napisane na nieskończonym wyrazie, zaczynającym się od *s e r d* (z następnego wiersza?).

w. 338 *każdém* — *é* przerobione z *y*.

- Pieśń V w. 340 *twoją* — *t* poprawione na literze *s*.  
 w. 341 *Włocha* — *W* poprawione z *w*.  
 w. 352 *czarném* — *é* przerobione z *y*.  
 w. 378 *u* poprawione na nieczytelnej literze.  
 w. 379 *osadzony* — pierwsze *o* poprawione na nieczytelnej literze.  
 w. 388 *stepowém* — *é* poprawione z *y*.  
 w. 412 *Dyktatora* — ostatnie *a* poprawione na nieczytelnej literze.  
 w. 445 *Cię* — *C* przerobione z *c*.  
 w. 469, 472 i 476 w wyrazie *On* litera *O* trzykrotnie podkreślona.  
 w. 471 *huczny* — *h* przerobione z innej nieczytelnej litery.  
 w. 489 *spadały* — *sp* poprawione z *zl*.  
 w. 496 *Litwinem* — *L* przerobione z *l*.  
 w. 515 *w sławę* nad skreślonym *razem*.  
 w. 524 *Lud* — *L* poprawione z *l*.  
 w. 556 *litości* — w autografie wyraz niedokończony, gdyż karta w tym miejscu uszkodzona. Wskutek tegoż uszkodzenia brak znaków przestankowych na końcu wierszy 554 i 559.  
 w. 557 i 558: *zbroja; czarnoxięstwo*; — Średniki zmieniono tutaj obcą ręką z wykrzykników. W autografie przed poprawką wiersze te przedstawiały się więc w sposób następujący:

„Kocham... lecz jestem bez łez, bez  
 litości

Dla zwyciężonych — taka moja zbroja!  
 I takie myśli moich czarnoxięstwo!  
 Choć mi się oprzesz dzisiaj? — przy-  
 szłość moja (!—) <sup>1</sup>

I moje będzie za grobem zwycięstwo!...”

W projekcie karty tytułowej *pięć* poprawione na liczbie 5, w *Xięgarni* wstawione nad skreślonym *u*.

<sup>1</sup> Karta uszkodzona, brak znaku; znak przestankowy uzupełniony podług 1-go wydania.

### Zestawienie różnic, zachodzących między pierwszym wydaniem a autografem.

W liście do Leonarda Niedźwieckiego, pisanym z Frankfurtu dnia 1 czerwca 1841 r., skarży się Słowacki na niedbałą korektę *Beniowskiego*. Rzeczywiście, omyłek jest dużo.

Najwięcej różnic między autografem a pierwszym wydaniem zachodzi w kreskowaniu. Słowacki stawiał znaki diakrytyczne bardzo niedbale, a jeśli chodzi o é, bardzo niekonsekwentnie. Staranniej kreskował tylko w rymach. Toteż prawie wszystkie é w pierwszym wydaniu wewnątrz wiersza pochodzą od zecera, zecer też często kreskował ñ, ó itp. Wyjątkowo zdarzyło się, że autograf ma formę poprawniejszą — i ten wypadek uwzględniamy w zestawieniu poniższym, pomijając resztę różnic z powodu ich małego znaczenia a dużej obfitości.

Liczne są także różnice w pisowni dużych liter. Słowacki posługuje się nimi zupełnie dowolnie. Tak np. imiona własne często pisze małą literą, jeśli jednak zauważy ten błąd, poprawia go. Czyni to także zecer w druku. Natomiast przymiotniki i przysłówki, pochodzące od imion własnych (raz nawet czasownik), prawie zawsze pisane są dużą literą — co druk oddaje przeważnie wiernie. I tutaj jednak poeta nie jest konsekwentny. Czasem znowu rzeczowniki pospolite, zwłaszcza osobowe, niekiedy zaimki, pisze literą dużą. Pierwsze wydanie nie zawsze zgadza się tutaj z autografem, poprawiając go lub idąc w tym kierunku jeszcze dalej niż poeta. Ma to w kilku wypadkach uzasadnienie w niewyraźnej pisowni dużych liter wewnątrz wiersza, często jednak jest ze strony zecera lub może korektora zupełnie nieuzasadnioną i dowolną poprawką. Takie różnice uwzględniamy w zestawieniu, ponieważ duże litery miewają u Słowackiego specjalne znaczenie: przez użycie dużej litery podkreśla on niekiedy ważność osoby lub rzeczy, o której mówi. Jak wielką wagę przywiązywał poeta do tego szczegółu, dowodzą wiersze 469, 472 i 476, w których wyraz On, oznaczający tutaj Boga, nie tylko napisał dużą literą, ale jeszcze literę tę za każdym razem podkreślił trzykrotnie. Chodziło mu tutaj wyraźnie o to, aby się zecer nie pomylił, gdyż w wierszach 471 i 473, gdzie wyraz On mieści się na początku wiersza (a więc według zwyczaju musiał być pisany dużą literą) — nie ma podkreśleń. W innych znowu wypadkach duża litera ma znaczenie dla interpunkcji: może wskazywać, że w zamierzeniu poety była przed nią kropka.

Różnice w interpunkcji pomijamy tylko wtedy, gdy zecer uzupełniał przecinki, oddzielając zdania wtrącone lub podrzędne. Wszystkie inne wypadki uwzględniamy, ponieważ mogą mieć znaczenie rytmiczne albo nawet treściowe. W późniejszych wydaniach interpunkcja pierwszego wydania była wielokrotnie poprawiana. Lecz właśnie w związku z przestankowaniem istnieje możliwość różnych interpretacji i bardzo często, poprawiając pierwsze wydanie, poprawiało się niewłaściwie zupełnie samego poetę. Ważność tej sprawy podkreślił bardzo silnie prof. Kleiner w swoim wydaniu *Dzieł wszystkich Słowackiego* (t. I, s. LXIII). Mimo to i on nie uniknął pod tym względem odchylenia od pierwszego wydania, które budzą pewne zastrzeżenia. Trudno np. zgodzić się na usunięcie przecinka po „różach” w wierszu 112 p. IV, gdzie ma on wyraźne znaczenie: podkreśla niezwykłość zestawienia i raczej powinien być zastąpiony przez myślnik, niż usunięty zupełnie. Tak samo trudno zgodzić się na usunięcie przecinka po słowie „uleczony” w następnym wierszu 113. Wiersze te w pierwszym wydaniu i w autografie wyglądają tak:

w. 111/112 Lubiłem takie dusze — nie bezkarny!

Wybrednie marząc w różach, kolor czarny.

Można to jedynie zmienić na:

Wybrednie marząc w różach — kolor czarny.

w. 113/114 Dziś uleczony, na pół — lubię różę

Takie, jakimi je Bóg stworzył...

można również zmienić jedynie w ten sposób:

„Dziś uleczony — na pół — lubię różę”

Przecinek bowiem, wyodrębniający słowa „na pół”, ma tutaj wyraźne znaczenie — poeta w ten sposób zastrzega się ironicznie, że uleczony jest tylko na pół, nie całkowicie. Nie jest to więc stwierdzenie, lecz zastrzeżenie. Opuszczenie tego przecinka odbiera całemu powiedzeniu jego tak charakterystyczny odcień ironiczny<sup>1</sup>.

Różnice w brzmieniu słów, wynikające czy to z prostej omyłki zecera czy też ze złego odczytania wyrazu, notujemy wszystkie. Niektóre z tych omyłek zostały już poprawione w późniejszych wydaniach. Poprawki te

<sup>1</sup> Kridl i Piwiński idą tutaj (J. Słowacki, *Dzieła*, W-wa 1931 t. 21.) za I-ym wydaniem i nie usuwają przecinków. Także prof. Kleiner w monografii swej (Jul. Słowacki, III, str. 225) cytując wiersz 112 w przypisku<sup>2</sup> stawia po „różach” właśnie „-“.

zestawił prof. Kleiner w wydaniu *Dzieł wszystkich* t. 5, str. 70—71. Nie wszystkie okazały się oczywiście trafne jako robione wyłącznie „na domysł”. W wierszu 82 pieśni V poprawka „Nie lża” sięga już do autografu, gdyż Słowacki istotnie napisał „Nie lża” tak jak ma pierwsze wydanie. Tak samo sprawa przedstawia się w wierszu 254 p. V: Słowacki rzeczywiście napisał „gołębie gruchały”, w w. 266 „łicho”, a w w. 340 „twoją miłą”.

W zestawieniu poniższym uwzględniono także różnice w pisowni wyrazów.

| Pieśń | Wiersz | Autograf                      | I-sze wydanie | Uwagi                                                                                                                       |
|-------|--------|-------------------------------|---------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| IV    | 81     | żagłowych                     | żegłowych     |                                                                                                                             |
|       | 86     | odmyka,                       | odmyka        | (przecinek rzeczywiście niepo-                                                                                              |
|       | 92     | w krew                        | wskrew        | trzebny)                                                                                                                    |
|       | 101    | Mary —                        | Mary. —       |                                                                                                                             |
|       | 109    | namjętne                      | namiętne      |                                                                                                                             |
|       | 128    | Rozumu                        | Rzoumu        |                                                                                                                             |
|       | 140    | lak                           | tak           |                                                                                                                             |
|       | 141    | W tem                         | W tém         |                                                                                                                             |
|       | 142    | zgubił.                       | zgubił        |                                                                                                                             |
|       | 151    | Zaraz                         | Teraz         |                                                                                                                             |
|       | 177    | — we krwi                     | — We krwi     |                                                                                                                             |
|       | 199    | gdzieś,                       | gdzieś        | (przecinek pozornie tylko nie ma<br>tutaj znaczenia, zastępuje —)                                                           |
|       | 205    | anioł                         | Anioł         | (w autografie raczej mała litera)                                                                                           |
|       | 227    | co — były                     | co były       |                                                                                                                             |
|       | 256    | : „Dla czego                  | : „dla czego  |                                                                                                                             |
|       | 272    | xięże                         | Xięże         |                                                                                                                             |
|       | 276    | xiądz                         | Xiądz         |                                                                                                                             |
|       | 278    | wielmożny                     | Wielmożny     |                                                                                                                             |
|       |        | hrabio                        | Hrabio        |                                                                                                                             |
|       | 280    | starosty                      | Starosty      |                                                                                                                             |
|       |        | niebie!.                      | niebie!...    |                                                                                                                             |
|       | 282    | nie chcąc                     | niechcąc      |                                                                                                                             |
|       | 301    | Jak, na                       | Jak na        | (w wierszu poprzednim poeta rów-<br>nież napisał przecinek po Jak,<br>ale następnie go skreślił)                            |
|       | 308    | panna                         | Panna         |                                                                                                                             |
|       |        | ojca                          | Ojca          | (w autografie raczej mała litera)                                                                                           |
|       | 314    | podolskich                    | Podolskich    |                                                                                                                             |
|       | 326    | kłosów —                      | kłosów        |                                                                                                                             |
|       | 335    | toczy: (i rów-<br>nocześnie); | toczy;        | (: został tutaj przerobiony na śro-<br>dnik lub odwrotnie; może także<br>przecinek na dwukropek; zecer wy-<br>brał średnik) |

| Pieśń | Wiersz   | Autograf                                                                                                                                                                                                | I-sze wydanie             | Uwagi                                                                          |
|-------|----------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------|--------------------------------------------------------------------------------|
| IV    | 340      | Ladawy: (lub);                                                                                                                                                                                          | L a d a w y;              | (w autografie może to być równie;<br>jak:)                                     |
|       | 341      | panny                                                                                                                                                                                                   | P a n n y                 |                                                                                |
|       | 345      | — Kto ma                                                                                                                                                                                                | — k t o m a               |                                                                                |
|       | 348      | — Caro                                                                                                                                                                                                  | — c a r o                 | (w autografie raczej litera duża)                                              |
|       | 356      | klóci                                                                                                                                                                                                   | k ł u c i                 |                                                                                |
|       | 359, 399 | Wiersze te w autografie znajdują się nawprost siebie, między nimi jest jeden myślник, który w druku raz został użyty po wierszu 359, drugi raz przed 399. W rzeczywistości odnosi się raczej do w. 359. |                           |                                                                                |
|       | 360      | — wierzę.                                                                                                                                                                                               | — wierzę,                 |                                                                                |
|       | 365      | .... Czy<br>szpara: (i laska<br>od wykrzykni-<br>ka)                                                                                                                                                    | ... czy<br>szpara!        | (w autografie raczej duża litera)<br>(poeta prawdopodobnie : poprawił<br>na !) |
|       | 374      | Pomogłabym                                                                                                                                                                                              | P o m a g a ł a b y m c i |                                                                                |
|       |          | ci                                                                                                                                                                                                      |                           |                                                                                |
|       | 399      | patrz w. 359<br>zmordowany:                                                                                                                                                                             | z m o r d y w a n y       | (znak przestankowy w druku za-<br>tarty)                                       |
|       | 404      | końca!                                                                                                                                                                                                  | k o ń c a .               |                                                                                |
|       | 411      | w rękę                                                                                                                                                                                                  | w r ę k u                 |                                                                                |
|       | 418      | zmarszczone                                                                                                                                                                                             | z m a s z c z o n e       |                                                                                |
|       | 420      | wyrzuca                                                                                                                                                                                                 | r o z r z u c a           |                                                                                |
|       | 435      | ni różana                                                                                                                                                                                               | a n i r ó ż a n a         |                                                                                |
|       | 441      | Ochrzczony                                                                                                                                                                                              | C h r z c z o n y         |                                                                                |
|       |          | teraz                                                                                                                                                                                                   |                           |                                                                                |
|       | 454      | stworze                                                                                                                                                                                                 | s t w o r z ę             |                                                                                |
|       | 467      | czarze                                                                                                                                                                                                  | c z a s z e               |                                                                                |
|       | 470      | z ognia                                                                                                                                                                                                 | z o g n i ó w             |                                                                                |
|       | 473      | otoczę,                                                                                                                                                                                                 | o t o c z ę ;             |                                                                                |
|       | 480      | — Znow                                                                                                                                                                                                  | — z n ó w                 | (w autografie raczej litera duża)                                              |
|       | 485      | — Głos                                                                                                                                                                                                  | — g ł o s                 |                                                                                |
|       | 486      | mierze ....                                                                                                                                                                                             | m i e r z e . . .         |                                                                                |
|       | 516      | niegdyś                                                                                                                                                                                                 | n i e d y ś               |                                                                                |
|       | 526      | srebrna                                                                                                                                                                                                 | s r e b n a               |                                                                                |
|       | 530      | Wołające                                                                                                                                                                                                | W o ł a j ą c             |                                                                                |
|       | 544      | Cię                                                                                                                                                                                                     | c i ę                     | (w autografie raczej litera duża)                                              |
| V     | 1        | kurhanów                                                                                                                                                                                                | K u r h a n ó w           |                                                                                |
|       | 6        | migocą                                                                                                                                                                                                  | m i g ą c ą               |                                                                                |
|       | 11       | Wpadają                                                                                                                                                                                                 | W p a d a j ą             |                                                                                |
|       | 20       | drop'                                                                                                                                                                                                   | d r ó p                   |                                                                                |
|       | 37       | otyły                                                                                                                                                                                                   | u t y ł y                 |                                                                                |
|       | 38       | Policzki                                                                                                                                                                                                | P u l i c z k i           |                                                                                |
|       | 56       | pancernik,                                                                                                                                                                                              | p a n c e r n i k         |                                                                                |

| Pieśń | Wiersz | Autograf           | I-sze wydanie    | Uwagi                                                                                   |
|-------|--------|--------------------|------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------|
| V     | 60     | kudłaty            | hudłaty          | (w autografie k bardzo podobne do h)<br>(poprawka zec. słuszna)                         |
|       | 63     | — Choć             | — choć           |                                                                                         |
|       | 91     | nic sam            | sam nic          |                                                                                         |
|       | 100    | nieznany           | nie znany        |                                                                                         |
|       | 110    | Moja Muza          | moja muza        |                                                                                         |
|       | 141    | tęsknotą, (lub);   | tęsknotą;        | (w autografie kropka nad przecinkiem niepewna)                                          |
|       | 150    | to by ją zrozumiał | to by zrozumiał  |                                                                                         |
| V     | 163    | w nieskończonym    | nie w skończonym |                                                                                         |
|       | 165    | stoj... od         | stój... Od       | (poprawka druku słuszna)                                                                |
|       | 166    | strofy             | strony           |                                                                                         |
|       | 169    | Słowian            | Sławian          |                                                                                         |
|       | 176    | Odpał              | Odparł           | (w autografie opuszczona litera)                                                        |
|       | 179    | Metra              | metra            |                                                                                         |
|       | 186    | za mną jak sen     | za mną sen       |                                                                                         |
|       | 188    | Mówi               | mówi             |                                                                                         |
|       | 205    | pana               | Pana             |                                                                                         |
|       | 212    | pana               | Pana             |                                                                                         |
|       |        | marszałkiem        | Marszałkiem      |                                                                                         |
|       | 215    | podstolin          | Podstolin        |                                                                                         |
|       | 221    | zjedzonego         | z jedzonego      |                                                                                         |
|       | 222    | Szlachcica         | szlachica        |                                                                                         |
|       | 243    | I czuł             | I czuł           |                                                                                         |
|       | 255    | jedne źródło       | jedno źródło     |                                                                                         |
|       | 260    | Spokojne           | Spokojnie        |                                                                                         |
|       | 271    | Znajdź sobie       | I znajdź sobie   | (w autografie przed tym domyślna kropka)                                                |
|       | 274    | — Sama             | — sama           |                                                                                         |
|       | 277    | Gila               | gila             |                                                                                         |
|       | 290    | wpław              | w pław           |                                                                                         |
|       | 296    | — była             | — Była           |                                                                                         |
|       | 336    | spłoniona          | spłonioną        |                                                                                         |
|       | 342    | Cóż                | cóż              | (po przecinku)                                                                          |
|       | 350    | O przyjdź          | O! przyjdź       |                                                                                         |
|       | 353    | polscy             | Polscy           | (w autografie może być także ogón)                                                      |
|       | 384    | ogon               | ogon             |                                                                                         |
|       | 388    | wzgórzu            | wzgórzu.         | (w autografie kropka nad przecinkiem niepewna, wygląda jak zakończenie przedłużonego e) |
|       | 393    | plote;             | plotę,           |                                                                                         |

| Pieśń | Wiersz | Autograf            | I-sze wydanie  | Uwagi                                                                       |
|-------|--------|---------------------|----------------|-----------------------------------------------------------------------------|
|       | 404    | ... jeśli           | ... Jeśli      |                                                                             |
|       | 422    | Wodzom              | wodzom         |                                                                             |
|       | 426    | wskrzeszonym.       | wskrzeszonym   |                                                                             |
|       | 436    | Boga!               | Boga.          |                                                                             |
|       | 445    | Cię                 | cię            | (w autografie poeta specjalnie c<br>małe przerobił na duże)                 |
|       | 460    | uczynkach:          | uczynkach.     |                                                                             |
|       | 466    | widzę               | widzą          |                                                                             |
|       | 468    | szkielety —         | szkielety.     |                                                                             |
|       | 476    | upadam              | upada          |                                                                             |
|       | 493    | ...gdybyś           | ...Gdybyś      |                                                                             |
|       | 503    | namiętne            | namiętne       |                                                                             |
|       | 506    | kwietnych           | kwietnych;     |                                                                             |
|       | 509    | serc? wy! — to      | serc! Wy! — To |                                                                             |
|       | 511    | plyń                | Płyń           |                                                                             |
|       | 516    | My                  | my             | (w autografie raczej duża litera)                                           |
|       | 518    | świeci?             | świeci!        |                                                                             |
|       | 529    | Ja go po-<br>wiodę  | Ja go wiodę    |                                                                             |
|       | 546    | zbliska             | z bliska       |                                                                             |
|       | 548    | — jam               | — Jam          |                                                                             |
|       | 550    | Nie                 | Mie            |                                                                             |
|       | 552    | był? —              | był            |                                                                             |
|       | 554    | ten świat           | świat ten      |                                                                             |
|       | 557    | zbroja!             | zbroja;        | (wykrzyknik w autografie obcą<br>ręką poprawiony na średnik)                |
|       | 558    | czarnoxię-<br>stwo! | czarnoxiństwo; | (jak wyżej)                                                                 |
| V     | 559    | moja                | moja! —        | (w autografie karta uszkodzona<br>i znaku przestankowego brak) <sup>1</sup> |
|       | 567    | Obmyłem             | Gbmyłem        |                                                                             |
|       | 570    | coś                 | cóś            |                                                                             |
|       | 571    | — a tak             | — A tak        |                                                                             |
|       | 572    | słońach             | słońcach       | (w autografie opuszczona litera)                                            |

*Stanisława Jasińska*

<sup>1</sup> Nawet gdyby nie było tutaj faktycznie żadnego znaku i poeta wymawiałby jednym tchem koniec wiersza 559 i początek w. 560, wspaniała ta strofa zyskuje niezmiernie na ekspresji przy uwzględnieniu znaków zastosowanych w autografie:

...Taka moja zbroja!

I takie moich myśli czarnoksiństwo!

Choć mi się oprzesz dzisiaj? — przyszłość moja

I moje będzie za grobem zwycięstwo!...